

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS FOR INVESTIGATION OF ROBBERIES COMMITTED BY MINORS

Яковіна О.Б.,

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

У положеннях статті автором розкрито та проаналізовано основні слідчі ситуації, які мають місце під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. На основі цього сформульовано рекомендації щодо кваліфікованого проведення досудового розслідування означених кримінальних правопорушень.

Ключові слова: типові слідчі ситуації, розслідування, розбій, неповнолітні, слідчі (розшукові) дії.

В положениях статьи автором раскрыты и проанализированы основные следственные ситуации, которые имеют место при расследовании разбоев, совершенных несовершеннолетними. На основании этого сформулированы рекомендации по квалифицированному проведению досудебного расследования указанных уголовных правонарушений.

Ключевые слова: типичные следственные ситуации, расследование, разбой, несовершеннолетние, следственные (розыскные) действия.

The author discloses and analyzes the main investigatory situations that occur when investigating robbery committed by minors in the provisions of the article. On this basis, the recommendations for a qualified pre-trial investigation of the identified criminal offenses are formulated.

Key words: typical investigative situations, investigations, robbery, minors, investigators (wanted) actions.

Постановка проблеми. Початковий етап розслідування злочинів, особливо тяжких, учинених в умовах неочевидності, до яких варто віднести більшість корисливо-насильницьких злочинів, є надзвичайно важливим і водночас найбільш складним, оскільки часто характеризується відсутністю потрібної та достовірної інформації.

Як свідчить судово-слідча практика, початок розслідування найчастіше характеризується значним обсягом організаційної, технічної й тактичної роботи слідчого. Очевидно, що на момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР слідчому насамперед потрібно зорієнтуватися в наявній інформації, правильно її оцінити, прийняти рішення й реалізувати його відповідно до завдань кримінального провадження.

Вирішення типових ситуаційно обумовлених завдань початкового етапу розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, здійснюється шляхом використання комплексу засобів слідчої діяльності, до яких, на наш погляд, можна віднести сукупність розумових і практичних прийомів, спрямованих на вирішення відповідних методико-криміналістичних і тактичних завдань. До перших ми відносимо різні форми й методи евристичного та формально-логічного характеру: аналіз і синтез вихідної інформації, наявної на певний період розслідування, висування версій загального й локального характеру, планування розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інші. До других – засоби, які засновані на результатах розумової діяльності та є сукупністю узгоджених між собою підготовчих та організаційних заходів і слідчих (розшукових) дій.

Треба констатувати неабияку значимість типізації слідчих ситуацій для планомірної й ефективної організації розслідування та розроблення його методики щодо такого виду злочинної діяльності, як розбій, вчинені неповнолітніми. До того ж практична значущість слідчої ситуації, на наш погляд, стає вагомішою, наповнюється криміналістичним змістом у разі її розуміння як сукупності інформаційних даних, наявних у розпорядженні органів розслідування на конкретних етапах розслідування розбоїв.

Стан опрацювання. У теорії криміналістики дослідженню типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях присвячені праці В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.В. Васильєвої, В.К. Весельського, А.В. Іщенко,

В.С. Кузьмічова, О.М. Першина, О.П. Рижаківа, В.В. Тищенко, Л.В. Черечукіної, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших науковців.

Відаючи належне існуючим науковим здобуткам, зазначимо, що окремі аспекти цієї криміналістичної категорії висвітлювались з огляду на тодішнє кримінальне процесуальне законодавство та стосувались здебільшого інших категорій кримінальних проваджень. Недостатність дослідження типових слідчих ситуацій розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, змушує нас зосередити увагу на зазначеній проблематиці.

Метою статті є дослідження основного змісту типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Слідчі ситуації, які складаються під час розслідування кримінальних правопорушень, є глибоко індивідуальними, що викликано багатоваріантністю поєднання вищевказаних елементів, однак у них є і загальне, що дає змогу класифікувати їх на підставі різних критеріїв:

- за характером і обсягом вихідної інформації про подію злочину і злочинця на певному етапі розслідування – очевидні та неочевидні;
- за взаємовідносинами, що складаються між учасниками розслідування – конфліктні та безконфліктні;
- за наявними можливостями їх вирішення – сприятливі чи несприятливі.

Науковцями відзначається неможливість проведення повної типізації слідчих ситуацій у зв'язку з тим, що їхній багатокomпонентний склад у поєднанні із факторами, які впливають на їх формування, утворюють незчисленну кількість варіантів ситуацій, кожна з яких по-своєму унікальна [1, с. 4], тому виділення типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, вимагає передусім визначення критеріїв, на основі яких відбуватиметься їх типізація.

Типізацію вихідних слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про розбій, вчинені неповнолітніми, доцільно здійснювати на підставі відносин, в основу яких необхідно покласти найбільш інформаційно-важливі на момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР елементи – подію злочину та суб'єкт його вчинення. Це дасть змогу виділити й охарактеризувати такі ситуації

за ознаками, що містять їх характеристику й оцінку, ступінь складності та основні напрями їх вирішення.

Під вихідною слідчою ситуацією нами розуміється обстановка, що об'єктивно склалася на початку досудового розслідування. Часові межі вихідної слідчої ситуації визначаються періодом із моменту надходження повідомлення до правоохоронних органів про вчинення розбою до встановлення ймовірного характеру злочинної події, появи досить обгрунтованої версії про особу злочинців, їх затримання.

Важливе значення у формуванні вихідної слідчої ситуації мають дані про місце й механізм вчинення розбійного нападу. Місце й механізм його вчинення є суттєвими чинниками, що впливають на характеристику злочину загалом, зміст слідчої ситуації та коло тактичних завдань, що постають у зв'язку із цим.

Проведене нами дослідження дало змогу виділити дві групи найбільш типових вихідних слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми.

Перша група типових слідчих ситуацій складається у випадках, коли у слідчого в наявності є інформація про зміст і характер злочинної події, але щодо особи злочинця відомостей украй мало. Це так звані неочевидні слідчі ситуації, і вони займають домінуюче становище в системі типових слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень (76 % кримінальних проваджень). Цю групу складають ситуації, в яких:

1.1. Відсутня будь-яка достовірна інформація про особу (осіб), яка вчинила розбій (58 % кримінальних проваджень).

Незважаючи на те, що вчинення розбою передбачає безпосередній контакт злочинця з потерпілим, емпіричні дані свідчать, що більшість досліджуваних злочинів характеризуються відсутністю будь-якої достовірної інформації про особу злочинця (злочинців). Це пояснюється як способами вчинення та приховування таких злочинів, так і особливостями суб'єктивного сприйняття потерпілими обстановки вчинення злочину у стресовому стані або навмисним позбавленням злочинцями потерпілих можливості правильно сприймати дійсність.

1.2. У розпорядженні слідчого наявні окремі дані про ознаки зовнішності, приблизний вік, кількість нападників і напрямок, у якому вони зникли (42 % кримінальних проваджень).

Наявність даних відомостей зумовлена неприйняттям неповнолітніми злочинцями заходів із приховування своєї зовнішності, залишенням на місці вчинення розбоїв особистих речей (недопалків, рукавичок тощо) або спеціально принесених для вчинення злочину засобів і знарядь (обривків ізоляційної стрічки, скотчу, викруток, обрізків труб тощо).

Головне завдання слідчого в цій групі слідчих ситуацій – встановлення особи (осіб) неповнолітнього злочинця, який вчинив це кримінальне правопорушення. Одним із найбільш оптимальних методів отримання інформації, що не вимагає залучення додаткових сил і засобів, є аналіз уже наявних вихідних даних, їхніх очевидних і ймовірнісних взаємозв'язків, які свідчать про вчинення розбою неповнолітнім або групою неповнолітніх. Достатня повнота відомостей про основні обставини події розбійного нападу дає можливість на основі їхнього аналізу зібрати дані, що характеризують властивості й ознаки можливого злочинця, та розробити версії про коло підозрюваних осіб. Так, за слідами ніг, рук, взуття, слідами-виділеннями людського організму, волоссям, предметами, що належали злочинцю, можна ймовірно, а іноді й достовірно судити про його зріст, вагу, про ряд антропологічних та інших даних, вік, звички тощо.

Про вчинення розбою декількома співучасниками можуть свідчити такі криміналістично значущі обставини:

неможливість учинення злочину однією особою, не характерна для дій одного учасника злочину обстановка його вчинення, значний обсяг або кількість (вага) викраденого майна чи цінностей.

У цій групі слідчих ситуацій насамперед необхідно уточнити й доповнити вихідні дані про обставини розслідуваної події криміналістично значущою інформацією про викрадене майно, зокрема про його кількісні та якісні характеристики, індивідуалізовані ознаки тощо. Такі відомості можливо отримати від потерпілих, матеріально відповідальних і посадових осіб підприємств, установ і організацій, звідки було викрадене майно, а також із відповідних документів (технічних паспортів, сертифікатів, накладних та інше). Обсяг і характер викраденого під час розбою майна дає змогу зробити певні висновки про кількість злочинців і використання ними транспортних засобів. Крім того, характер майна може свідчити про вік, захоплення, певні знання і навички злочинців, про цілі й місця його використання, а також про можливі канали збуту.

Завдання щодо встановлення особи злочинця в цих ситуаціях вирішується, як правило, поступово, у міру вирішення проміжних завдань і перевірки версій шляхом проведення таких слідчих (розшукових) дій [2, с. 111–115]:

1) огляд місця події та обстеження місцевості в районі вчинення злочину з метою виявлення залишених злочинцями слідів, знарядь кримінального правопорушення, особистих речей, викраденого майна. У разі виявлення таких предметів потрібно провести їхній огляд і забезпечити збереження можливої слідчої інформації (слідів пальців рук, мікрочастинок тощо);

2) встановлення та допит свідків-очевидців кримінального правопорушення. Суттєву інформацію (відомості, які можуть бути використані як докази) можна отримати за результатами поквартирного чи подвірного обходу, який треба проводити якнайшвидше після отримання інформації про розбій. Результатом допитів свідків-очевидців є отримання прикмет підозрюваних, встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів;

3) допит потерпілого. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії дає можливість отримати найбільшу кількість відомостей, які можуть бути використані під час визначення подальших напрямів розслідування;

4) складання зі слів потерпілого та свідків-очевидців композиційного портрета неповнолітнього злочинця;

5) встановлення наявності камер відеоспостереження на місцях події та поблизу неї й тимчасове вилучення відеозапису, на якому зафіксовано момент учинення кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила. Цей відеозапис надасть достовірні відомості про зовнішність злочинця та буде доказом його злочинних дій;

6) орієнтування особового складу органу поліції, на території обслуговування якого був учинений розбій (працівників патрульної поліції, дільничних офіцерів поліції, інспекторів ювенальної превенції), суміжних територіальних органів поліції, громадськості про характер, час, місце, спосіб учинення кримінального правопорушення, прикмети викраденого майна, інших речей та про інші відомості, що мають значення для встановлення й розшуку особи, яка його вчинила;

7) після того, як особу, яка вчинила розбій, встановлено, вживаються заходи, спрямовані на її затримання. Також важливо зазначити, що негайне звернення потерпілого після вчинення розбою до правоохоронних органів, крім того, дозволяє організувати переслідування й затримання підозрюваних за «гарячими» слідами.

Окрім вище перерахованих слідчих (розшукових) дій та інших заходів, з метою встановлення особи неповнолітніх злочинців слідчий може скористатися можливостями інформаційно-довідкового забезпечення,

а саме Інтегрованої інформаційно-пошукової системи [3]. Для цього необхідно продемонструвати потерпілому чи свідкам-очевидцям фотокартки осіб, які перебувають на різноманітних обліках.

Друга група типових слідчих ситуацій характеризується конкретною інформацією як про характер і обставини розбою, так і про особу неповнолітнього злочинця (злочинців) (24 % кримінальних проваджень).

Ця група слідчих ситуацій розцінюється як більш сприятлива для розслідування, ніж перша, оскільки містить інформацію не тільки про спосіб, знаряддя, засоби, обстановку, предмет посягання, а й про підозрюваних у вчиненні розбою. До цієї групи належать так звані очевидні слідчі ситуації, зокрема:

2.1. Неповнолітній злочинець або декілька учасників злочинної групи затримані на місці вчинення розбою або після його вчинення, однак увесь склад злочинної групи невідомий.

2.2. Неповнолітня особа (або група осіб), яка підозрюється у вчиненні розбійного нападу, затримана після вчинення злочину, однак місце зберігання викраденого майна та знаряддя вчиненого злочину невідоме.

Для виникнення цієї слідчої ситуації характерним є вчинення розбійного нападу злочинною групою з відпрацьованим способом приховування злочину, коли відбувається передача викраденого, а в ряді випадків – і знарядь учинення злочину співучасникам, які зазвичай не беруть участі в самому нападі. Вони, діючи конспіративно, ховаються з викраденим із місця події, що знижує оперативні можливості встановлення осіб, які вчинили розбій за «гарячими» слідами. Потерпілий, як правило, бачити таких співучасників не має фізичної можливості.

У таких випадках великої ваги серед джерел інформації набувають показання свідків, які спостерігали не тільки безпосередньо саму злочинну подію, а й дії, пов'язані з підготовкою та приховуванням розбою. Вони дають змогу встановити факт учинення розбою групою співучасників і низку обставин, що характеризують спосіб його приховування.

2.3. Неповнолітній злочинець (злочинці) затриманий і повністю визнає свою вину у вчиненні розбою, викрадене майно та (або) знаряддя вчиненого злочину вилучене.

Визнання неповнолітнім своєї вини в розбої на початковому етапі розслідування зазвичай відбувається не добровільно, а під «тиском» доказів. Фактів дієвого каяття неповнолітніми підозрюваними під час вивчення кримінальних проваджень про розбої не виявлено. Причинами, що зумовлюють визнання вини, поряд із доказами виступають прагнення приховати свою участь у вчиненні інших аналогічних або більш тяжких злочинів, прагнення приховати всіх співучасників розбійного нападу. Головне завдання слідчого в цій групі слідчих ситуацій – виявлення і фіксація доказів учиненого розбою та встановлення інших його співучасників.

У цій ситуації необхідно скористатися сформованою сприятливою для розслідування обстановкою і в найкоротші терміни провести невідкладні слідчі (розшукові) дії та інші заходи, спрямовані насамперед на виявлення, збір

і фіксацію доказів кримінального правопорушення, адже в умовах дефіциту часу й суперечливості інформації, що супроводжує початковий етап розслідування, від отримання первинних даних стосовно вчиненого злочину залежить успішність його розслідування [4, с. 64].

Важливим і перспективним напрямом у розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема й розбоїв, учинених неповнолітніми, нами вбачається використання сучасних інформаційних технологій, зокрема соціальних мереж, оскільки вони є невід'ємною частиною сучасного життя багатьох людей, а особливо – підлітків. Популярність соціальних мереж, їхня кількість і функціональні можливості постійно зростають і вдосконалюються, а самі інформаційні технології проникають у всі сфери життєдіяльності людини. Сьогодні за їхньою допомогою можливо встановити не тільки обставини деяких подій, знайти свідків, фото- та відеоматеріали, інформацію щодо правопорушника, а інколи і його самого [5, с. 93].

На думку Д.М. Цехана, вагомий інтерес для правоохоронних органів становить те, що значна кількість користувачів соціальних мереж розміщує на сторінках свої фото-зображення, що дає можливість підтвердити їхній зв'язок з іншими особами, отримати зображення фігурантів або осіб, які становлять оперативний інтерес, у різних вікових параметрах. В окремих випадках фотографії особи можуть бути розміщені навіть без її відома друзями або знайомими, що полегшує отримання приватних даних правоохоронними органами [6, с. 113].

Аналіз можливостей соціальних мереж в отриманні інформації показує можливі напрями їхнього використання слідчим, зокрема й під час розслідування досліджуваної категорії злочинів. По-перше, соціальні мережі дають змогу швидко отримувати різноманітну довідково-допоміжну інформацію, що є необхідною для розслідуваного кримінального правопорушення. По-друге, проводячи ретельний аналіз наявної в соціальних мережах інформації про особу чи осіб, які причетні до розслідуваного кримінального правопорушення, можливо отримувати дані про них самих, їхні зв'язки, захоплення, ставлення до чого-небудь і подібного, а також визначати їхнє місцеперебування.

Висновки. Вирішенню розглянутих вихідних слідчих ситуацій суттєво сприяють грамотне планування розслідування на основі обґрунтовано висунутих версій і правильно організована взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, підрозділами ювенальної превенції та іншими суб'єктами. Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень про розбої, вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, у 84 % випадків сьогодні така взаємодія характеризується у своїй основі епізодичними контактами її суб'єктів, відсутністю належної системності й цілеспрямованості. Залишає бажати кращого й техніко-криміналістичне забезпечення розслідування, особливо сучасних інформаційних технологій, з якими небезпідставно пов'язуються перспективи подальшого розвитку системи криміналістичної реєстрації і загалом боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисиченко В.К., Батюк О.В. Взаимосвязь следственных ситуаций с тактикой производства следственных действий. Криминалистика и судебная экспертиза: респуб. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. Вып. 36. Київ: Вища школа, 1988. С. 3–9.
2. Козицька О.Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
3. Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України № 436 від 12 жовтня 2009 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>. (дата звернення: 25.02.2018 р.).
4. Никифорчук Д.Й. До питання використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2010. Вип. 22. С. 61–66.
5. Косолап О.В. Використання соціальних мереж у виявленні та розслідуванні злочинів: зарубіжний досвід та перспективні напрями. Молодий вчений. 2016. № 8. С. 93–96.
6. Цехан Д.М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Одеса: Юрид. літ-ра., 2011. 216 с.